

AYDIN VİLAYETİNDE ÇIRAK MEKTEPLERİ

Ertan Gökmen *

Özet

Osmanlı Devlet’inde sıbyan mektepleri ve medreseler en yaygın eğitim kurumları idi. Sıbyan mektepleri her mahallede bir veya birkaç tane bulunurdu. Fakir, kimsesiz ve geçim sıkıntısı çeken çocuklar sıbyan mektebine gitmeden hayatını kazanması için bir usta yanına çırak olarak verilirdi. Çırak, ustasından mesleki bilgilerini ve esnaf geleneklerini öğrenirdi. Ancak ustası yanında okuma yazmayı ve dinî görevlerini yapacak kadar dinî bilgileri elde edemezlerdi. Hem ülke çapında eğitimi yaygınlaştırmak hem de bir usta yanında çalışan çırakların cahil kalmasını önlemek için II. Mahmut döneminde ilköğretim zorunlu hâle getirilmesine rağmen yine de bazı aileler çocuklarını okula göndermeden bir usta yanına çırak olarak vermeye devam etmişlerdir. Okula gitmeyen çocuklar için 1868’de ve 1914’te bazı okullar açıldı ise de bu sadece İstanbul ile sınırlı kalmıştır. Aydın vilayetinde de yetim ve kimsesiz çıraklara okuma yazma ve dinî bilgiler öğretmek için çırak mektepleri açılmıştır. İlki 1893 yılında Saruhan sancağında diğerleri de bu tarihten sonra Aydın vilayetinin farklı sancak ve kazalarında açılmıştır. Bu çalışma, bu okulların niçin açıldığını, bu okullarda hangi derslerin öğretildiğini, okulların kaç öğrencisi ve öğretmenin olduğunu ve çırak mekteplerinde kaç yıl eğitim verildiğini ele almaktadır.

Anahtar sözcükler: Çırak, esnaf, mektep, Aydın, Saruhan, eğitim.

Abstract

Primary schools (sıbyan mektebi) and Muslim theological schools were the most common educational institutions in the Otoman Empire. Each district had one or more primary schools. Poor and orphan children not going to primary school were given to a master as an apprentice to earn their living. They had been learning professional knowledge and artisan traditions from their masters. Before the apprentice schools were established, apprentices were not able to learn reading and writing and acquire enough religious information as to perform religious tasks. To prevent them from staying as illiterate apprentices and to spread literacy in all parts of the country, Mahmut II turned primary education into a mandatory foundation. However, some families continued to send their children as apprentice to a master because of poverty. Some schools have been opened for the children who could’nt go to school in İstanbul, in 1868 and 1914. But these schools were only limited to İstanbul. Some apprentice schools have been also opened for poor and orphan children who could’nt go to school in province of Aydın. The first of these schools has been opened in Saruhan sandjak in 1893 and the others have opened in the other sandjaks and town of Aydın after this date. This article deals with the reason for opening such schools; the numbers of teachers and students, the duration of the required period of time for completing school and the courses taught in such schools.

Key words: Apperentice, artisan, school, Aydın, Saruhan, education.

1- Osmanlı Esnaf Birliklerinde Çıraklık

Esnaf, el sanatları ile uğraşanlarla geçimlerini mal ve hizmet üretimi, alım ve satımı ile sağlayanlara denilmektedir. Osmanlı sanayi ve iç ticaret kesimleri esnaf birlikleri şeklinde teşkilatlanmıştır (Tabakoğlu, 2000: 281). Osmanlı Devleti'nde esnaf, devlete ait iş ve işyerlerinde çalışanlarla, serbest çalışanlar diye ikiye ayrılıyordu. Devletin, her iki esnaf grubundan kendi işyerlerinde çalışanlar üzerinde doğrudan, esnaf kuruluşlarına ve loncalara bağlı serbest çalışanlar üzerinde ise dolaylı kontrolü vardı. Böylece bütün esnaf kuruluşları ham madde temini, fiyat koyma ve satış aşamalarında devletin denetimi altında bulunuyordu (Kal'a, 1995: 423-424). Yine bu sistem sayesinde kalite kontrolü, standardizasyon, fiyat istikrarı, haksız rekabet, aşırı üretim ve işsizliğin önüne geçiliyordu (Tabakoğlu, 2002: 23).

Osmanlı esnaf birlikleri, fütüvvet ve ahilik ilke ve kurumlarından kaynaklanan İslam ve Selçuklu esnaf birliklerinin devamıdır. Devlet, esnaf düzenini, dayandığı fütüvvet geleneğine bağlı şekliyle muhafaza etmek isterdi. Esnafın bu yolla kendi iç denetimini sağlaması da devletin işini kolaylaştırıyordu (Tabakoğlu, 2000: 281; Özdemir, 1986: 34). Esnaf birlikleri fütüvvet geleneğine bağlı olduklarından fütüvvet ehlinde aranan doğruluk, vefa, cömertlik, elinin bol, sofrasının açık olması prensipleri esnafın uymaya çalıştığı ilkelerdi (Kütükoğlu, 1999: 608). Bir şehirdeki bütün esnaflar birbirleriyle temasta buldukları gibi, ülkedeki bütün esnaf teşekkülleri de Kırşehir'deki Ahi Evren Zaviyesine bağlıdır (Tabakoğlu, 2000: 24).

Osmanlı'da bir esnaf grubuna dahil olmanın yolu bir ustanın yanına çırak olarak girmekten geçiyordu. Bir mesleğin başlangıç aşamasındaki kimseleri oluşturan çıraklar, kendilerini yalnız meslek tekniği konusunda değil aynı zamanda esnaf gelenekleri konusunda eğitecek ve biçimlendirecek olan bir ustanın yanına verilirler ve doğrudan ona tabi olurlardı (Martran, 1990: 344). Esnafılıkta silsile alttan üste doğru çırak, kalfa ve usta şeklinde sıralanıyordu. Çırak işe başladığında önce ufak tefek işleri yapar, zaman geçtikçe üretime yardımcı olur ve çalışmasının karşılığı olarak da haftalık bir ücret alırdı (Kütükoğlu, 1999: 607). Çıraklara verilen bu ücretlerle ilgili olarak usta ile çırak arasında yapılmış XVI. ve XVII. yüzyıllara ait mukaveleler bulunmaktadır. Bu mukavelelerden birine göre, Manisa'da tabaklık sanatına intisap eden çırağın usta tarafından yedirilip, içirilip ve giydirileceği belirtilmektedir. Bir diğer mukaveleye göre de ayakkabıcılık sanatına intisap eden çırağa, sanatı öğretmek için çalıştığı senelere karşılık önceden belirlenen bir para verildiği belirtilmektedir. Usta ile çırak arasında yapılan bu gibi mukavelelere ise "icâre-i nefis" deniliyordu (Gökçen, 1945: 22).

Osmanlı esnafının yanında genellikle bir ya da iki çırak çalışıyordu. Ancak imparatorluk genelinde bazı farklı uygulamalara da rastlanabiliyordu. Mesela 1830 yılında Bulgaristan'da bazı abacı esnafının yanında beş altı çırak bulurken bazısının yanında ise bu sayı ona kadar çıkabiliyordu (Demirel, 2002: 253).

Sanat öğrenmek için bir usta yanına çırak olarak giren kişinin ustasına tam anlamıyla itaat etmesi ve girdiği sanat dalının geleneklerine uyması şarttı. Çıraklar tek bir ustaya bağlı değillerdi. Ancak, birliğin izni olmadan çalıştıkları ustayı terk edemezdi (Kal'a, 1995: 424).

Çıraklıktan kalfalığa geçiş üç yıl sürerdi. Bunun için de bir tören tertip edilirdi. Çırağın töreni lonca odasında yapılırdı. Tören bitiminde ustanın dükkanına gelen yeni kalfanın velisi "... esnafının vakfidır" yazılı bir bakır kabı o esnaf birliğine bağışlardı. Çıraklıktan kalfalığa geçiş töreni şu şekilde icra edilmekteydi: "Törende lonca kurulu, esnafın diğer üstadları ve çırağa hizmet ve rehberlik edecek en kıdemli kalfa hazır

bulunurdu. Kalfalığa yükseltilecek çırak, mensup olduğu esnafa ait elbiseyi ilk kez giyerdi. Ustası ile diğer üç usta, çırağın iyi ahlaklı olduğuna şahitlik eder, velisi de kendisinden memnun olduğunu bildirirdi. Orada bulunan hoca bir aşır okur, dua eder ve ölmüşlerin ruhuna fatiha okurdu. Bundan sonra herkes ayağa kalkar, başkan şed (peştamal) kuşatır ve kendisine sanat ve ticaretle ilgili öğütler verir yeni kalfa, ustalarının ve büyüklerinin elini öper ve törene son verilirdi.” (Çağatay, 1989: 137-138).

Çırakların Eğitimi

Çıraklar, ustalarından sanatları ile ilgili pratik bilgileri ve esnaflık geleneklerini öğreniyorlardı. Dinî ve dünyevi konularla ilgili bilgileri ise eksik kalıyordu. Esnaf, eğitim ve öğretim konusundaki bu eksikliği gidermek için sanat dallarında çalışan gençleri Ahi zaviyelerine bağlamaya çalışırlardı. Ahi zaviyelerinde amele ve çıraklardan başka öğretmenler, müderrisler, kadılar, hatipler, vaizler gibi erdemli kişiler bulunurdu. Bu zaviyelere gelen çıraklar sanat terbiyesini ustasında almış olduklarından burada kendilerine sanat öğretilmez hissi, edebî ve sosyal alanda eğitim verilirdi (Çağatay, 1989: 121-123).

Çırakların eğitimi işi sadece ustasına ve Ahi zaviyelerine bırakılmıyordu. Bunun için bazı medrese ve okullarda da bölümler açılıyordu. Nitekim Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethettikten sonra inşa ettirdiği cami yakınındaki üstü açık havuzu saraçhane olarak kullanmaları için saraçlara terk etmiş olması, saraç çıraklarının Fatih Medreselerinde okutulan derslere devam edebilmelerini sağlamaya yönelikti. Fatih, bedesteni inşa ettirdiğinde buradaki ticaret imtiyazını ders hocalarına bahşetmiş, hocalar alaturka saate göre sabahları üçe kadar ders verdikten sonra gelip bedestende ticaret yaparlardı. Bedestenin sekizde kapanması da hocaların ikinci vakti okutulan derslere yetişmesine yönelikti. Bedesten esnafına hâcegi denilmesi de bu yüzden idi (Ergin, 1995: 597-598).

Esnaf çıraklarının okuyup yazma işi uzun müddet devam etmedi. Esnaf çıraklarının okuyup yazması için Çarşı-yı Kebir’de kurulmuş olan mektep de uzun süre öğrencisiz kalmıştır. Herkes çocuğunu okutmadan bir ustanın yanına çırak olarak vermeye başlamıştır. Sonunda bu durum, II. Mahmut’un zamanında dikkatini çekmiş ve o da bunun yasaklanmasına karar vermiştir (Ergin, 1995: 597-598).

1240/1824 tarihinde ilk tahsilin mecburi olması hususunda çıkan ferman-ı âlide, esnaf çıraklarının durumuna da değinilmiş ve herkesten evladını ergenlik çağına gelmeden ve İslam’ın şartlarını ve ilmihal bilgilerini öğrenmeden bir usta yanına vermemeleri istenmiş ve ergenlik çağına geldiğinde de ana ve babasının ve bunlar yok ise velisinin mektep hocaları ve çocuk yanlarında olduğu hâlde çocuğun ergenlik çağına geldiğini tescil için kadı huzuruna çıkmaları ve kadıdan imzalı bir tezkere almadan esnaf yanına vermemeleri gerektiği belirtilmiştir. Şayet esnaftan biri, tezkeresiz bir çocuğu çıraklığa alır, anne ve babası da verir ise, mektebin hocası veya mahallenin imamı durumu kadı efendilere bildirecek ve kadılar da alanı ve vereni sonra da esnaf kethüdasını ve haber vermediği için de mektep hocasını cezalandırılmaları için Bâb-ı Âli’ye bildireceklerdir. Anasız babasız olup zaruretten dolayı bir usta yanında çalışan çocuğa da ustası sadece sanatını öğretmeyecek ve günde iki defa buluş çağına erinceye kadar okutturacaktır. Şu anda bir usta yanında çalışan çocuğu da anne ve babaları, kimsesiz çocukları ise ustaları mektebe vereceklerdir (Cevat, 2001: 2-3). Femandaki bu bilgilerden ebeveynlerin çocuklarına ve ustaların da çıraklarına temel bir eğitim aldırılmalarının zorunlu olduğu vurgulanmakta ve eğer bunu yapmazlar ise cezalandırılacakları açıkça belirtilmektedir.

II. Mahmud'un bu ferman-ı âlisinden ve Tanzimat'tan sonra ilköğretime yönelik mektepler açılmışsa da bu konuda gösterilen gayretler çırakları okutmaktan çok bütün mektep çocuklarına yönelik olmuştur (Ergin, 1995: 600).

1285/1868 senesinde de ilköğretimin mecburiyetine dair hükûmet tarafından bir beyanname yayımlanmış ve bu beyanname, ilim tahsil etmenin kadın ve erkek her Müslüman için gerekli olduğu belirtildikten sonra, her kim olursa olsun ve hangi mahalde bulunursa bulunsun, herkesin çocuklarını altı yaşına geldiğinde mektebe göndermeye mecbur olduğu ve özürsüz olarak çocuklarını okula göndermeyenlerin mahalle ileri gelenleri ve muhtar tarafından ikaz edileceği ve bu ikazı dikkate almayanların görevli memurlar tarafından Maarif Meclisi'ne bildirileceği ve çocukların velilerinin cezalandırılacağı belirtilmektedir (Cevat, 2001: 87-88).

Mekteplerin çoğalmasına rağmen yine cahil kalarak esnaf yanında çıraklık eden çok çocuk vardı. 1281/1865 tarihine doğru birkaç hayırsever kişi, Müslüman çocukların da eğitim seviyesinin gayrimüslim çocuklarının seviyesine ulaşmasının gerekli olduğunu düşünüp bir şekilde esnaf yanına girip de birkaç saat boş vakti olan çıraklara ilim öğretmek isteğine kapılmıştır. Bu fikri savunanlardan Yusuf Bey, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Tevfik Bey ve Süleyman Bey gibi daha birkaç kişi, çırakların eğitime başlangıç olması için "Cemiyet-i Tedrisiye" adında bir cemiyet oluşturmuşlar ve hükûmete müracaat ederek Simkeşhane bitişiğindeki mektebi, Maarif Nezâretinden almışlar ve gerekli tamiratını yaptıktan sonra eğitime başlamışlardır. Mektepte verilen eğitim tahminlerin üstünde rağbet görünce bu işe teşebbüs edenler "Cemiyet-i Tedrisiye" adını "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye"ye dönüştürmüşler ve yardım toplayarak, üye sayısını artırarak ve devletten de yardım alarak "Darüşşafaka" adında büyük bir okul meydana getirmişlerdir. Uzun süre yetim Müslüman çocuklara sığınak olarak kurulan bu okul, esnaf çıraklarına eğitim verilmesi fikrinden ortaya çıkmıştır (Ergin, 1995: 600-601; Karal, 1988: 211-212; Duran, 2000: 66).

1914 yılında, İstanbul'da vilâyet meclisinin aldığı bir kararla, sanat erbabı yanında çalışarak hayatını kazanmaya mecbur olan tahsil çağındaki çocuklara geceleri iptidai düzeyde eğitim vermek için iş merkezlerine yakın yerlerde olmak üzere biri Üsküdar'da diğer ikisi İstanbul'da olmak üzere üç çırak mektebi açılmıştır. Açılan bu mekteplerin sayısı 1918 yılında sekize çıkarılmıştır (Ergin, 1977: 1542-1543; Akyüz, 1993: 239; Duran, 2000: 69).

Aydın Vilayetinde Çırak Mekteplerinin Kurulması

Çırakların eğitime yönelik mektepler sadece İstanbul'da açılmamıştır. Aydın vilâyetinde de çırakların eğitime yönelik bazı mekteplerin açıldığı vilâyet salnamelerindeki bazı bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu hususla ilgili olarak, 1311/1893-1894 yılı Aydın Vilâyeti Salnâmesi'nde Manisa'da iki hocası ve 150 öğrencisi bulunan bir çırak mektebinden bahsedilmesi¹ ve 1313/1895-1896 yılı salnâmesinde de çırak mekteplerinin oluşturulmasına dair vilâyetten bütün sancak ve kazalara yazılan tahrirat suretiyle çırak mekteplerinin oluşturulmasına dair vilâyetten düzenlenip sancak ve kazalara gönderilen talimat suretinin varlığı bunu göstermektedir.²

1313/1893-1894 yılı Aydın Vilâyeti Salnâmesi'nde çırak mekteplerinin oluşturulması ile ilgili vilâyetten sancak ve kazalara gönderilen tahriratta, niçin bu mekteplere ihtiyaç duyulduğu ve bu mekteplerin oluşturulması

¹ Salnâme-i Vilâyet-i Aydın, 1311, s. 237

² Salnâme-i Vilâyet-i Aydın, 1313, s. 526-532

fikrinin nasıl ortaya çıktığı, nerede ne kadar mektep açılacağı ve mektep hocaları ile kapıcılarının maaşlarının nasıl karşılanacağı ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Vilayetten, bağılı olan sancak ve kazalara gönderilen umumi tahriratta genel olarak; yetim, kimsesiz ve ebeveyni çok fakir olması sebebiyle, küçük yaşlardan itibaren bir esnaf yanına girip, günlük zaruri ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalan esnaf çıraklarına, dinî bilgileri öğretmenin yanında günlük işlerini kaydedip okuyup yazacak ve hesabını bilecek kadar malumat sahibi olmalarını sağlamanın gerekli olduğu belirtilmiştir.

Bu hususla ilgili olarak, Manisa mutasarrıfı Cavid Paşa'nın³ çırakların eğitimi ile ilgili ortaya koymuş olduğu usulün sancakta başarılı bir şekilde uygulandığının vilayet yöneticilerince oralara yapılan geziler sırasında görüldüğü ve uygulamanın Alaşehir, Kula, Salihli ve Akhisar kazalarına yaygınlaştırıldığı belirtilmiştir.

Tahriratta ayrıca, her kasabada bir çırak mektebi açılması hususunda Manisa mutasarrıflığınca yapılan program ve talimatın bazı yerlerinin düzeltilip çoğaltılması ile nüshalarının sancak ve kazalara gönderildiği, mekteplerin oluşturulması, çırakların mektebe devamı ve okutulacak derslerle ilgili bilgilerin ise gönderilen talimatta verildiği belirtilmiştir.

Tahriratta, iptidai mektep geliri uygun olan yerlerde açılacak çırak mekteplerinde görev yapacak muallim ve kapıcı maaşlarının o mahallin iptidai mekteplere ait gelirinden, uygun olmayan yerlerde ise öğrencilerin aynı zamanda velisi de olan ustalarından, mektepteki öğrencinin az veya çok olmasına göre, haftalık iki mecdiyeden dört mecdiyeye kadar bir ücret alınmak suretiyle karşılanabileceği belirtilmiştir.

Son olarak da bu mekteplerin nasıl idare edileceğine dair bilgi verilmiş ve bu okulların iyi bir şekilde idare edilmesinden, mektebin bulunduğu yerdeki maarif komisyonunun sorumlu olduğu belirtilmiştir.⁴

Çırak Mekteplerinin Kurulması İle İlgili Vilayetçe Tanzim Olunan Talimatnâme

Yukarıda içeriği hakkında bilgiler verdiğimiz tahrirat-ı umûmiyede, çırak mektepleriyle ilgili genel bilgiler verilmişken uygulamanın detaylarına ilişkin bilgiler vilayetçe düzenlenen talimatnâmede belirtilmiştir.

Sekiz maddeden ve üç sene zarfında okutulacak dersleri gösteren cetvelden oluşan bu talimatnâmede, nerede kaç çırak mektebi açılacağına, mekteplerin öğretmen ve kapıcılarının görevlerine, öğrencilerin mektebe geliş ve gidiş zamanlarına, günlük ders sürelerine, mektebe gelmeyenler hakkında uygulanacak muameleye, eğitimin süresine, ustalardan alınacak mektep ücretlerine, öğrencilerin imtihanlarının nasıl yapılacağına, mekteplerde dersler öğretilirken hangi esaslara riayet edileceğine ve teftişinin kimin tarafından yapılacağına dair bilgiler verilmiştir. Vilayet genelinde açılacak bütün çırak mekteplerinde mahallî idarecilerin uygulamaya zorunlu olduğu bu talimatname öneminden dolayı aşağıya aynen verilmiştir.

³ Cavid Paşa iki farklı tarihte Manisa mutasarrıfı olarak görev yapmıştır. İlk görev süresi: (9 Şubat 1305/21 Şubat 1890-15 Teşrin-i Sâni1306/27 Ekim 1890); ikinci görev süresi: (6 Şubat 1308/ 18 Şubat 1893-14 Kânun-i Sâni1317/27 Ocak 1902) bkz. Salnâme-i Vilâyet-i Aydın, 1326, s. 91

⁴ Tahrirat-ı Umûmiye Sureti için bkz. Salnâme-i Vilâyet-i Aydın, 1313, s. 526-529

Çırak Mekteplerinin Teşkilî Hakkında Makâm-ı Vilâyetten Tanzim Olunan Talimatnâme Sureti⁵

“Birinci Madde: Her kasabada esnaf yanlarında çıraklık eden çocuklara mahsûs olmak üzere bir ve kifâyet etmez ise daha ziyâde çırak mektebi teşkil olunacaktır.

İkinci Madde: Çırak mektepleri usul-ü iptidâiye üzere tadrîse muktedir bir muallim-i evvel ve bir muâvin ma’rifetiyle idâre olunacak ve muâvin vazife-i tedrisden ma’da lede’l-hâce şâkirdânı getirüp götürmek ve mektepte bevâblığa âit sâir vezâifi dahi ifâ eylemek ile mükellef bulunacaktır.

Üçüncü Madde: Çırak mekteplerine devam edecek çocuklar yevmiye bir saat tedris edecekler ve şâyet esnaf çıraklarının cümleten bir vakitte mektebe gelmesi sanatları icabınca münasip ve adetçe kâbil olmadığı takdirde mensup oldukları esnaf marifetiyle her sınıf için sanatlarının iktizasına ve aded-i şâkirdâna göre evkât-ı münâsebe ta’yin edilerek çıraklar münâvebeten behemehal günde bir saat mektepte bulunmağa mecbur bulunacaklardır.

Dördüncü Madde: Sanayi-i muhtelif erbâbı nezdinde çıraklık eden çocuklar yetim veya fakir olup te’min-i maişete muhtaç olduklarına göre mekâtib-i iptidâiyeye devama icbâr edilememekle beraber ihtiyâcât-ı maneviyelerini istihsâle medâr olmak üzere teşkil edilen çırak mektebi için muayyen olan evkâtta tahsile devama mecburdurlar. Kalfalar ile ustalardan arzu edenler çırak mekteplerine devam edebilirler.

Beşinci Madde: Devamı taht-ı mecburiyette bulunan çıraklardan evkât-ı muayenede bilâ özr mektebe gelmeyenler bulunur ise muâvin vasıtasıyla ustasından istenilecek ve o dahi çırağı mektebe gönderecektir. Şayet ustası göndermekten imtina eder ise kendisi çırağının velisi demek olduğundan hakkında Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi’nin on ikinci maddesi⁶ hükmünce muâmele olunacaktır.

Altıncı Madde: Çıraklar mektebe duhûlünden itibaren üç sene mütevâliyen devam edecek ve bu üç sene zarfında mektebin programı dahilinde Kur’an-ı Kerim, ulum-u diniye ve hesaptan i’mal-i Erbaa ile kesr-i a’şarı ve muhtasar tarih ve coğrafya öğreneceklerdir.

Yedinci Madde: Mekâtib-i iptidâiyesi vâridatı derece-i kifâyede olmayan yerlerde ve ahar münâsip suretle de karşılık tedârîki kâbil görülmeyen yerlerde çırak mekteplerinin muallim ve bevâbı maaşı karşılığı şâkirdanın adedine ve ihtiyaç derecesine göre şâkirdanın ustalarından haftada ikiden dört meteliğe kadar alınacak bir ücret-i tedrisiye ile te’min edilecek ve çırak ustaları bu parayı vermekle mükellef bulunacaklardır.

⁵ Talimatnâme sureti için bkz. Salnâme-i Vilâyet-i Aydın, 1313, s. 529-532

⁶ Öğrenci velilerinden alınacak bu cezanın miktarı, velinin durumuna göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar para cezasıdır (Cevat, 2001: 426).

Sekizinci Madde: Çırac mektepleri şâkirdânın her sene ustaları ve sâir lâzım gelenler hâzır oldukları hâlde imtihanları icra edilecek ve akrânına fâik surette güzel imtihan veren şâkirdâna teşvîken münâsîp mükâfât i'ta olunacaktır.

Hâtîme

İşbu talimat ahkâmının mevki-i tatbîk ve icrâiye vaz'ına mahallî mutasarrıf, kaymakam ve müdürleri, belediye reisleri taraflarından himmet olunacak ve mekâtibin hüsn-i idaresiyle program dairesinde tedrisâtın teftişine mahallî maârif komisyonu tarafından mütemâdiyen dikkat ve i'tina edilecektir.

Çırac Mektepleri Ders Cetvelidir

Birinci Sene

Elifbây-ı Osmânî (Haftada Dört Gün)

Eczây-ı Şerife (Haftada Dört Gün)

Hesap (Haftada Bir Gün)

Tecvid (Haftada Bir Gün)

İkinci Sene

Kur'ân-ı Kerim (Haftada Altı Gün)

İlmihal (Haftada İki Gün)

Hat ve İmlâ (Haftada İki Gün)

Hesap (Haftada İki Gün)

Üçüncü Sene

Kur'ân-ı Kerim (Haftada Altı Gün)

İlmihal (Haftada Bir Gün)

Muhtasar Tarih-i Osmânî (Haftada Bir Gün)

Muhtasar Coğrafya (Haftada Bir Gün)

Hat ve İmlâ (Haftada İki Gün)

Kesr-i Âşar (Haftada Bir Gün)

Birinci senede şâkirdân Elifbây-ı Osmânî okurken hurufâtın eşkâli tahta üzerinde belletirildikten sonra Esmây-ı Türkiyye yazdırılacaktır. Bunlar tamamen icra edilmedikçe aşağıya geçilmeyecektir. Badehu eczây-ı şerifeye devâm edilip namaz sureleri, tehiyyât ve salâvât-ı şerife ve konut duâları ezberlettirilecektir. Hesaptan ta'dat ve terkim, cem' ve tarh ameliyatı icra eddirilecektir.

İkinci senede Kur'ân-ı Kerim'e başlatılacak ve hatm-i şerife gayret olunmağla beraber Sure-i Duha'dan aşağısı ezberlettirilecektir. İlmihal yüzden okutulacak otuz iki farz hülâsa vechile ezberlettirilecektir. Ve bu sırada terâkib-i Türkiyye dahi yazdırılacaktır. Hesaptan darb ve taksimi ba'de't-talim, i'mâl-i erbaada tatbikât-ı hâriciye icra ettirilecektir.

Üçüncü senede Kur'ân-ı Kerim'i tecvîde riâyete, ilmihale devamla terâkib-i Türkiyye yazdırılacaktır, muhtasar coğrafya kıraatle beraber harita üzerinde tatbikâtı da irâe olunacaktır. Hesapların i'mâl-i Erbaa küsürâtıyla beraber ta'lim ve tatbikâtı icra ettirilecektir."

Mektebe ait yukarıdaki ders cetvellerinde de görüldüğü üzere, çıracların gördüğü dersler içerisinde Kur'ân-ı Kerim ve ilmihal dersleri ağırlıktadır. Kur'an, ilmihal ve hesap dersleri birinci sınıftan itibaren gösterilirken, yazı dersi ikinci sınıftan itibaren gösterilmeye başlanmaktadır. Coğrafya ve tarih dersleri ise sadece üçüncü sınıfta gösterilmektedir. Hesap dersinde gösterilenler dört işlemden öteye geçmemektedir. Mektepte öğrencilere sanatlarına yönelik hiçbir teorik bilgi verilmediği dikkat çekmektedir. Coğrafya dersinin teorik olarak öğretilmesi yanında harita üzerinde uygulamalı gösteriliyor olması dikkati çeken bir diğer husustur.

Mekteplerdeki derslere devam konusunda bir esnekliğin sergilendiği görülmektedir. Bunu yapmadaki amacın esnafları da iş gücü açısından sıkıntıya sokmamak olduğu düşünülebilir. Usta ve çırakların da mekteplerdeki derslere devam edebileceklerinin belirtilmesi, usta ve çırakların da eğitim hususunda bir şey bilmediklerini göstermektedir.

Aydın Vilâyetine Bağlı Sancak ve Kazalardaki Çırac mektepleri ile Bu Mekteplerdeki Öğrenci Sayıları

Yukarıdaki tahrirattan da anlaşılacağı üzere, vilâyet genelinde ilk çırac mektepleri Saruhan sancağında açılmıştır. Bu uygulama, daha sonra biraz daha geliştirilmek suretiyle diğer sancak ve kazalarda çırac mektepleri açılmaya başlanmıştır.

Çırac mekteplerinin ilk defa Saruhan'da sancak mutasarrıfı olan Cavid Paşa döneminde açılmaya başlandığı kesin olmakla birlikte, bunun yılını tam olarak belirlemek mümkün olmamaktadır. Çünkü, Cavid Paşa ilki 21 Şubat 1890 ile 27 Ekim 1890 tarihleri arasında, ikincisi de 18 Şubat 1893 ile 27 Ocak 1902 tarihleri arasında olmak üzere iki defa Saruhan sancağı mutasarrıflığında bulunmuştur. Ancak Aydın Vilâyeti Salnâmeleri'nde Manisa'daki çırac mektebinden ilk defa 1311/1893-1894 yılından itibaren söz edilmeye başlanması, bu mekteplerin Cavid Paşa'nın sancaktaki ikinci mutasarrıflığı sırasında açılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

1314/1896-1897 yılı Aydın Vilâyeti Salnâmesi'nde, vilâyet genelinde nerelerde çırac mektebi açıldığı hususunda bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere ve aşağıda çırac mektepleri ile ilgili verdiğimiz tabloya göre, vilâyet genelinde Manisa, Kasaba, Salihli, Akhisar, Kula, Alaşehir, Ödemiş, Menemen, Bayındır, Tire, Denizli, Kadıköy (Denizli), Aydın ve Nazilli'de çırac mektebi açılmıştır.⁷ Vilâyet salnâmelerinde bu sancak ve kazalarda açılan çırac mekteplerinin tümünün öğrenci ve öğretmen sayıları ile ilgili bilgi verilmemiştir. Aşağıdaki tabloda, farklı yıllara göre sancak ve kazalardaki çırac mekteplerinde okuyan öğrenci ve öğretmen sayısı verilmiştir.

Aydın Vilâyetinde Çırac Mekteplerinin öğretmen ve öğrenci Sayıları⁸

<i>Yıl</i>	<i>Sancak</i>	<i>Kaza</i>	<i>Mektep Adı</i>	<i>Muallim Sayısı</i>	<i>Öğrenci Sayısı</i>
1311	Saruhan	Merkez	-	2	150
1312	Saruhan	Merkez	-	3	300
1313	Saruhan	Merkez	-	3	310
1314	Saruhan	Merkez	-	3	310
1316	Saruhan	Merkez	-	3	281
1317	Saruhan	Merkez	-	3	287
1319	Saruhan	Merkez	-	3	276

⁷ Salnâme-i Vilâyet-i Aydın, 1314, s. 512

⁸ Çırac mektepleriyle ilgili tablodaki bu bilgiler Aydın Vilâyeti Salnâmeleri'nden alınmıştır. **Salnâme-i Vilâyeti-i Aydın, 1311**, s. 237; **1312**, s. 389-391; **1313**, s. 213, 269, 331, 374-378, 303; **1314**, s. 268, 325, 371, 390; **1316**, s.372, 394, 404, 449; **1317**, s. 247, 338,356; 1319, s. 209, 238, 297, 355, 358; **1320**, s.212, 300, 318, 324, 349, 361-362; **1321**, s. 198, 229, 286, 352; **1323**, s. 223, 280, 296-297, 303, 336, 340; **1326**, s. 448, 570, 614, 670.

1313	Saruhan	Merkez	Karaköy	1	70
1314	Saruhan	Merkez	Karaköy	1	70
1316	Saruhan	Merkez	Karaköy	1	33
1317	Saruhan	Merkez	Karaköy	1	31
1319	Saruhan	Merkez	Karaköy	1	31
1320	Saruhan	Merkez	Karaköy	1	35
1321	Saruhan	Merkez	Karaköy	1	30
1323	Saruhan	Merkez	Karaköy	1	38
1326	Saruhan	Merkez	İçeri Pazar	2	85
1313	Saruhan	Akhisar	-	1	Belirsiz
1314	Saruhan	Akhisar	-	1	Belirsiz
1316	Saruhan	Akhisar	-	Belirsiz	Belirsiz
1317	Saruhan	Akhisar	-	Belirsiz	Belirsiz
1319	Saruhan	Akhisar	-	Belirsiz	Belirsiz
1320	Saruhan	Akhisar	-	Belirsiz	Belirsiz
1323	Saruhan	Akhisar	-	1	Belirsiz
1326	Saruhan	Akhisar	(İki Adet)	Belirsiz	Belirsiz
1316	Saruhan	Alaşehir	-	Belirsiz	Belirsiz
1320	Saruhan	Alaşehir	-	Belirsiz	Belirsiz
1323	Saruhan	Alaşehir	-	1	Belirsiz
1316	Saruhan	Kasaba	-	Belirsiz	Belirsiz
1319	Saruhan	Kasaba	-	Belirsiz	Belirsiz
1320	Saruhan	Kasaba	-	Belirsiz	Belirsiz
1323	Saruhan	Kasaba	-	1	Belirsiz
1319	Saruhan	Kula	-	1	70
1320	Saruhan	Kula	-	1	70
1321	Saruhan	Kula	-	1	75
1323	Saruhan	Kula	-	1	Belirsiz
1326	Saruhan	Kula	-	1	Belirsiz
1313	İzmir	Bayındır	-	1	58
1313	İzmir	Menemen	-	1	25
1314	İzmir	Menemen	-	1	25

1317	Aydın	Merkez	-	Belirsiz	Belirsiz
1319	Aydın	Merkez	-	Belirsiz	Belirsiz
1320	Aydın	Merkez	-	Belirsiz	Belirsiz
1321	Aydın	Merkez	-	3	Belirsiz
1319	Aydın	Nazilli	-	1	25
1321	Aydın	Nazilli	-	1	25
1323	Aydın	Nazilli	-	1	25
1326	Aydın	Nazilli	-	1	38
1313	Denizli	Merkez	-	1	40
1314	Denizli	Merkez	-	1	40

Vilayet genelinde en fazla çırak mektebi Saruhan ve kazalarında açılmıştır. Vilâyetteki on dört mektepten altısı (% 42'si) Saruhan ve kazalarında, dördü (% 28'si) İzmir'e bağlı, kazalarda, ikisi (% 14'ü) Aydın ve kazalarında ve ikisi de (% 14'ü) Denizli ve kazalarında açılmıştır. Sadece Manisa ve Akhisar'da iki çırak mektebi açılmıştır. Manisa'da 1313/1895-1896 yılından itibaren, Akhisar'da ise 1326/1908-1909 yılında iki çırak mektebi gözükmemektedir. Bunların dışındaki sancak ve kazalarda sadece bir çırak mektebi bulunmaktadır. Manisa'da 1326 yılında "Karaköy Çırak Mektebi" zikredilmeyip "İçeri Pazar" adında bir çırak mektebinden söz edilmektedir. Bu mektep, yeni bir mektep midir yoksa Karaköy çırak mektebinin adını almış bir mektep midir bunu bilemiyoruz.

Salnamelerde düzenli olarak, her yıl için çırak mekteplerindeki öğrenci ve öğretmen sayısına ilişkin bilgi verilmeyip, sadece mektebin o kaza veya sancakta mevcut olduğuna dair bilgi verilmiştir. Bu sebepten öğrenci ve öğretmen sayısına ilişkin hiçbir bilgi verilmeyen Tire, Ödemiş, Kadıköy (Denizli) ve Kuşadası'ndaki çırak mektepleri yukarıda tabloya dahil edilmemiştir. Manisa'dakiler hariç diğer sancak ve kazalardaki çırak mekteplerinde birer öğretmen görev yapmaktadır. Manisa merkezdeki çırak mektebinin ilk yıl öğretmen sayısı iki iken, bundan sonraki yıllarda bu sayı üçe çıkmıştır.

Yukarıdaki tabloda en fazla öğrencisi olan çırak mektebinin Saruhan sancağında ismi belirtilmeyen çırak mektebi olduğu görülmektedir. İlk açıldığında öğrenci sayısı 150 iken, iki yıl sonra bu sayı 310'a çıkmış ve daha sonraki yıllarda biraz düşme göstermiştir. Karaköy çırak mektebinde ise ilk iki yıl öğrenci sayısı 70 iken 1316 tarihinden itibaren bu sayı yaklaşık olarak yarıya düşmüştür. Öğrenci sayısı verilen diğer mekteplerde ise bu sayı 70 ile 25 arasında değişmektedir. Yukarıdaki rakamlar bize çırakların az da olsa bu okullara rağbet ettiklerini göstermektedir.

Sonuç

Osmanlı yöneticileri ve bazı şahıslar, esnaf çıraklarının bir usta yanında sanat öğrenmeleri dışında, onların okuma yazma ve dinî görevlerini yerine getirecek kadar bilgi sahibi olmaları için farklı dönemlerde bazı uygulamalara girişmişlerdir. Bu uygulamalara örnek olarak, Saruhan Mutasarrıfı Cavid Bey'in, esnaf yanında

çalışan çırakların okumaları için sancak genelinde çırak mektepleri açması gösterilebilir. Vilayet tarafından çok başarılı bulunan bu uygulama biraz daha geliştirilerek vilayet genelinde yürürlüğe konmuş ve vilayette bağlı sancak ve kazalarda da benzer mektepler açılmıştır. Bu mekteplerin çıraklara ne kadar faydalı olup olmadığını bilemesek de, bu tür bir girişimin önce bir sancakta başlayıp sonra vilayet genelinde uygulanması dikkate değerdir. Uygulama bu yönüyle, Mithat Paşa'nın valiliği sırasında Tuna ve Niş'te kimsesiz çocuklar için açtığı ıslahanelerin başarılı bulunmasından sonra diğer vilayetlerde de açılmasına benzemektedir.

Kaynaklar

- Akyüz, Y. (1993). *Türk Eğitim Tarihi* (Genişletilmiş ve yeniden yazılmış 4. baskı). İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
- Cevat, M. (2001). *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrârâtı, XIX. Asır Maarif Tarihi* (Haz. Taceddin Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çağatay, N. (1989). *Bir Türk Kurumu olan Âhilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Duran, T. (2000). Meslekî ve Teknik Eğitimin Gelişmesi. *Türkler Ansiklopedisi*. c. XV. 61-71, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. c. 3-4. İstanbul.
- Ergin O. N. (1995). *Mecelle-i Umur-u Belediye*. c. 2. (Yay. Cengiz Özdemir vd.). İstanbul.
- Gökçen, İ. (1945). *XVI. ve XVII. Yüzyılda Manisa'da Deri Sanatları Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul.
- Kal'a, A. (1995). Esnaf. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. c. XI. 423-430. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi*. c.VII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kütükoğlu, M. S., (1999). *Osmanlı İktisadî Yapısı. Osmanlı Devleti Tarihi*. c.2. Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör). (513-649). İstanbul: Feza Gazetecilik
- Martran, R., (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul* (Çev. M. Ali Kılıçbay-Enver Özcan). Ankara.
- Özdemir, R., (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında*. Ankara.
- Tabakoğlu, A., (2000). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A., (2002). Osmanlı İktisadî Yapısının Anahatları. *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı*. (2), 11-26.
- Salnâme-i Vilâyeti-i Aydın, 1311, 1312, 1313, 1314, 1316, 1317, 1319, 1320, 1321, 1323, 1326 yıllarına ait.

Summary
APPRENTICE SCHOOLS IN AYDIN PROVINCE

Ertan Gökmen*

Up to the second half of the 19th century no schools had been opened for the education of apprentices who worked with the artisan. The apprentices had learned their professional knowledge from their masters and religious knowledge from guild organizations, guild *tekkes* and *zaviyes*. Since some families sent their children as an apprentice to a master in early ages, they could not attend to one of these schools and learn religious and daily knowledges.

While Mithat Pasha was the governor of the province of Tuna, he opened schools named *Islahhane* first in Nish in 1863 and then in Sofya and Ruscuk in 1864 for the poor and orphan Muslim and Christian children in order to teach them craft and art to earn their lives. These industrial schools aimed at teaching a profession to poor and orphan children under the name of “*Cemiyet-i Tedrisiye*” in İstanbul in 1865 and in Üsküdar 1914.

For the education of apprentices, some schools were opened in the sandjaks and towns of Aydın province apart from İstanbul. These schools were opened under the name of apprentice schools in Aydın province which form the subject of our study. The annuals of Aydın province published in different years have been our basic source. Nevertheless, the copies of the official letter and description letter given in the annual of Aydın in 1893 about the foundation of apprentice schools sent by the governorship of Aydın to all administrators of sandjaks and towns take place among the materials that have been used. Based on the annuals of Aydın province published after 1893, the informations related to the apprentice schools in sandjaks and towns, and the number of students and teachers of these schools in each year is given as tables. The data given in these tables are also commented.

As a result of this study these findings are achieved:

- 1-Until the second half of the 19th century no schools had been opened for the education of the apprentices. Up to this date apprentices had learned their professional knowledge from their masters and the knowledge they would need during their lives from guild organizations, guild *zaviyes* and *tekkes*.
- 2-Though the primary education was mandatory since the reign of Mahmud II, some parents sent their children to a master as an apprentice instead of sending them to a school because of poverty.
- 3-The apprentice schools opened in Saruhan sandjak were found successful by the governorship of Aydın province and in order to spread this practice within the province of Aydın, some official letters and description letters were sent to open apprentice schools.
- 4-Although it was demanded to establish at least one or more apprentice schools in each town, except Saruhan, only one school was established..
- 5- Initially, at least one apprentice school was thought to be opened in all sandjaks and towns of Aydın, but they were opened only in Manisa, Akhisar, Kula, Bayındır, Menemen, Aydın, Nazilli and Denizli.

Address for correspondence: *Öğr. Gör. Dr. Ertan Gökmen, Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ertan.gokmen@bayar.edu.tr.

The opening of the apprentice schools first in Saruhan sandjaks and then in other sandjaks of Aydin province reminds us the opening of the *islahhanes* opened by Mithat Pahsa first in Tuna then in other provinces of Ottoman State. It is not known whether the reason why these schools were not opened because of inefficiency of materials or because of the neglect of the administrators. It is also unclear whether the students continuously attended their schools and whether their education wages were paid by their masters. There are not enough materials to make more comments on other further subjects of children education.